

ПРОФЕСІЙНИЙ СМИСЛ - ДЕТЕРМІНАНТА ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ

УДК 159.9

ІВАНЕНКО Анна Миколаївна

Магістрантка факультету психології та напрямку «Соціальна робота» Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

У статті розглянуто значення професійних смислів у процесі побудови особистістю професійної кар'єри. Проаналізовано психологічну структуру смислу, зроблено спробу віднайти місце професійних смислів у структурі професійної свідомості та визначити яким чином професійний смисл впливає на зростання, розвиток і реалізацію особистості

Ключові слова: *смисл, цінності, професіоналізм*

ПРОФЕСИОНАЛЬНЫЙ СМЫСЛ - ДЕТЕРМИНАНТА ПРОФЕСИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

В статье рассмотрено место профессиональных смыслов в построении профессиональной карьеры. Автором проанализирована психологическая структура смысла, сделана попытка найти место профессиональных смыслов в профессиональной сознания и определить как профессиональный смысл влияет на рост, развитие и реализацию личности.

Ключевые слова: *смысл, ценности, профессионализм*

Аналізуючи теоретичні здобутки дослідників, можна знайти безліч доробків з аналізу такого явища як смисл. Хоча деякі є спроби розробити це питання, проте вони лежать в області акме. Серед провідних науковців можна назвати А.А. Бодалеву, Г.А. Вайзера, Н.А. Карпову, В.Э.Чуковского, А.В. Суворова, Ю.Ю. Лотоцку, Н.В. Волкову, В.С. Трипольского та Н.А. Ситникову, але треба зазначити, так як сфера дослідження тільки розвивається, можна назвати ще безліч молодих дослідників.

Розгляд у такій площині не дає змоги вирішувати реальні професійні проблеми, що стоять за цією важливою темою.

Тому, метою моєї статті – привернути увагу та зробити перші кроки у визначенні професійних смислів.

Механізми утворення смислу

Ціннісно-смилова сфера - це функціональна система, що формує смисли і цілі життєдіяльності людини, і регулює способи їх досягнення.

Теоретичний аналіз дозволяє говорити про наступні психологічні механізми породження сенсу [6]:

- індукція сенсу

- ідентифікація
- інсайт
- зіткнення смислів
- «творення» сенсу
- замикання життєвих відносин

Цей перелік є, наскільки відомо, першою спробою систематизації механізмів смислонародження. Воно являє собою емпіричне узагальнення і, отже, не є закритим.

1. Замикання життєвих відносин. Суттю замикання (як ми його будемо далі називати для стислості) є зустріч суб'єкта з об'єктом або явищем, результатом якої стає несподіване спонтанне набуття цим об'єктом вагомого життєвого сенсу, тобто важливого місця в житті суб'єкта. Цей механізм частково схожий з такими механізмами як імпринтинг, опредметнення потреби, фіксація установки.

2. Індукція сенсу являє собою присвоєння сенсу (смыслова раціоналізація) діяльності, спочатку позбавленого сенсу, яку людині доводиться виконувати під тими чи іншими зовнішніми примусами. Механізм індукції виражений формулою «стерпиться - злюбиться» і заснований на потребі людини надавати сенс усього, що вона робить. Так, робота, виконувана з примусу, може поступово затягувати і навіть почати подобатися.

3. Ідентифікація з певною соціальною групою чи спільністю в процесі соціогенезу призводить до присвоєння смислових орієнтацій, що характеризують культуру даної соціальної групи.

4. Інсайт, або просвітлення - раптовий відшук сенсу там, де тільки щойно нічого не було. Сенс виникає у свідомості як би нізвідки, майже містичним чином.

5. Зіткнення смислів відбувається при зустрічі суб'єкта - носія внутрішнього смислового світу - з іншими смисловими світами. Перед суб'єктом постає проблема зіставлення різних варіантів осмислення дійсності, які можуть відрізнитися за ступенем повноти, розробленості, а також змістовно, і характеризуватися різним ступенем суперечливості. Зіткнення з іншим смисловим світом призводить до усвідомлення відносності свого, і результатом взаємодії двох смисловитів може бути або збагачення смислового світу суб'єкта, або його більш або менш радикальні перебудови, пов'язані не тільки з набуттям нових смислів, але й з руйнуванням старих.

6. «Творення» смислу - це особливий екзистенціальний акт, в якому суб'єкт своїм свідомим і відповідальним рішенням встановлює значимість чого-небудь в своєму житті.

Рівні смислів

Братусь стверджує, що сенс не однорідний, і окреслює чотири рівні[2]:

0 - це власне прагматичні, ситуаційні смисли, які визначаються самою предметною логікою досягнення мети в даних конкретних умовах.

1 - рівень особистісно-сислової сфери - це егоцентричний рівень, в якому вихідним моментом є особиста вигода.

2 - групоцентричний; визначальним сисловим моментом ставлення до дійсності на цьому рівні стає близьке оточення людини, групи, яку він або ототожнює з собою, або ставить її вище себе в своїх інтересах і прагненнях.

3 - включає в себе колективістську, суспільну і, як свою найвищу сходинку, загальнолюдську (власне моральну) сислову орієнтацію, яку можна назвати просоціальною.

Смисл в структурі свідомості

Сучасні уявлення про свідомість суттєво відрізняються від традиційних. Свідомість осмислюється, по-перше, як несвідомих до усвідомлення, як «рівень, що включає в себе» механізми «багатьох рівнів різної» несвідомості «»[6], по-друге, як свідомість буття, постійно виходить за межі самого себе і не укладається ні в одне визначення (Мамардашвілі, 1990), і по-третє, як спрямоване не тільки зовні, але виконує також функцію (точніше, систему функцій) співвіднесення, упорядкування, трансформації ціннісно-сислових структур, що визначають буття людини у світі (Василюк, 1984).

Леонтьев Д.А. аналізуючи структуру свідомості виділяє низку компонентів.

По-перше, образ світу, що сприймається нами як світ. Цей компонент або підсистема свідомості відповідає в загальних рисах його класичному розумінню як ідеального суб'єктивного відображення, або перцептивного світу, за Е.Ю.Артемьевою.

Друга підсистема свідомості - «володієбуттєвими (і не підвладними об'єктивному аналізу) характеристиками по відношенню до свідомості в сенсі індивідуально-психологічної реальності»[6].

Третя підсистема, що здійснює співвіднесення образу світу зі сисловим сферою особистості.

Ця підсистема, як і попередня, відноситься до закулісної сторони свідомості. Б.С.Братусь говорить у цьому зв'язку про сислове поле або сисловому будову свідомості, яке «і становить особливу психологічну субстанцію особистості, визначаючи власне особистісний шар відображення».

Четверта підсистема свідомості може бути з тим же правом віднесена і до структури особистості; по суті, вона пов'язує

особистість і свідомість і відповідає тому, що у повсякденній мові називається «внутрішній світ людини».

П'ята підсистема - унікальна людська здатність довільно маніпулювати образами в полі свідомості і направляти промінь усвідомлення на об'єкти і механізми, зазвичай залишаються поза цього поля. Мова йде про рефлексію[6].

Смисл в структурі діяльності

Другою формою регуляції діяльності є смислова регуляція - узгодження цілей і засобів діяльності з мотивами, потребами, цінностями і установками суб'єкта.

Смислова регуляція може розглядатися як система психологічних механізмів, що забезпечують конгруентність діяльності інтенціональній сфері її суб'єкта.

Найбільш повно смислові аспекти внутрішньої регуляції конкретної діяльності було розглянуто в циклі відповідних досліджень на прикладі вирішення розумових задач, процес якого описується в рамках цього циклу досліджень як «формування, розвиток і складна взаємодія операційних смислових утворень різного виду». До цих утворень належать, зокрема, операційні смисли елементів, операційні смисли ситуації та операційні смисли мети.

Операційний сенс - це форма смислової регуляції, яку безпосередньо набуває предметний зміст діяльності суб'єкта, коли нею здійснюються смислові зв'язки. Ця форма знаходиться під безпосереднім впливом особистісного смислу.

Термін «динамічна смислова система» в цих роботах відображає той факт, що розвиток сенсу кінцевої мети, проміжної мети і підцілей, зародження задумів, а також формування смислів елементів і сенсу ситуації в цілому безперервно здійснюються в єдності і взаємодії пізнавального і емоційного аспектів.

Саме розвиток смислів протікає під регулюючим впливом процесу цілепокладання. Мета «опосередковує рух сенсу в діяльності, і від неї у вирішальній мірі залежить, як складеться доля сенсу в діяльності».

Дані ряду досліджень дозволяють стверджувати, що динамічна смислова система (ДСС) регуляції конкретної діяльності складається разом з виникненням самої діяльності, мотив якої можна розглядати як системотворчий фактор ДСС. Мотивом є не переживання спонукання, а зовнішній предмет, який відповідає якійсь потребі (або одночасно ряду потреб), на який спрямована діяльність в цілому. Формою інтрапсихічної репрезентації мотиву виступає мотиваційна установка, що представляє собою специфічну модифікацію цілісного суб'єкта, орієнтуючу його на здійснення релевантної мотиву діяльності.

ДСС регуляції будь-якої конкретної діяльності повинна виконувати щонайменше дві функції за Леонтьєвим Д.А.:

1) стабілізацію її протікання, збереження стійкості діяльності до тих пір, поки її мотив залишається в силі, іншими словами, забезпечення її «самозахисту» від зовнішніх перешкод;

2) забезпечення природного припинення діяльності, коли вона себе вичерпала, її мотив реалізувався і тим самим втратив свою спонукальну силу, або штучного припинення діяльності в тих випадках, коли актуалізувалися інші, більш значущі і невідкладні мотиви, що потребують негайного здійснення іншої діяльності.

Смисл в структурі особистості

Будучи особистістю, людина виступає як автономний носій і суб'єкт суспільно вироблених форм діяльнісного ставлення до світу. Це якість з психологічної точки зору виступає як здатність оволодіння власною поведінкою.

Оволодіння своєю поведінкою передбачає формування специфічної системи регуляції поведінки.

Оволодіння людиною своєю поведінкою - це поворот в процесі еволюції людини, на якому властивість самоорганізації живих систем поступається місцем механізму самоконтролю, що означає виникнення ставлення до самого себе, становлення «самості», суб'єктивності з її іманентною здатністю бути «для себе».

Таким чином, особистість як психологічне утворення, як регуляторна система конституюється функціями виділення суб'єктом себе з навколишнього світу, виділення, презентації і структурування ним своїх відносин зі світом і підпорядкування своєї життєдіяльності стійкою структурі цих відносин, на противагу миттєвим імпульсам і зовнішнім стимулам.

Цю систему функцій здійснює головна підструктура особистості - її смислова сфера. Смислова сфера особистості - це особливим чином організована сукупність смислових утворень (структур) і зв'язків між ними, що забезпечує смислову регуляцію цілісної життєдіяльності суб'єкта у всіх її аспектах[5].

Також важливо виділяти три рівня структурної організації особистості. Леонтьєв Д.А. виділяє:

1) рівень ядерних механізмів особистості, які утворюють несучий психологічний кістяк або каркас, на який згодом нанизується все інше;

2) смисловий рівень - відносини особистості зі світом, взяті з їх змістовної сторони, тобто, по суті, те, що позначається поняттям «внутрішній світ людини»;

3) експресивно-інструментальний рівень - структури, що характеризують типові для особистості форми або способи зовнішнього прояву, взаємодії зі світом, її зовнішню оболонку.

Смисловий рівень ми розуміємо також схожим чином - як пласту смислових структур, в яких кристалізувалися конкретні змістовні відносини людини зі світом, і які регулюють його життєдіяльність. На цьому рівні дійсно здійснюється «виробництво смислових орієнтацій», але лише один його вид - виробництво смислових орієнтацій в процесі реальної життєдіяльності людини, реалізації його відносин із світом.

За критичні ж процеси зміни смислових орієнтації шляхом вільного вибору або спрямованої на себе рефлексивної смислової техніки відповідають ядерні механізми особистості - механізми вищого рівня. Ці ядерні механізми - свобода і відповідальність.

Наповнюючись змістом смислового рівня вони, в свою чергу, визначають лінії розвитку смислової сфери, створюють те силове поле, в якому вона формується.

Інтеріоризація цінностей професійної діяльності як основа формування професійних смислів

Організація діяльності тісно пов'язана із свідомістю. Кунцевська А.В. виділяє три рівні професійної свідомості: ситуативний, що уможливує ідентифікацію професійної ситуації (рівень безпосереднього змісту професійної діяльності); рівень задач і технологій (професійні еталони, стандарти та норми професійної діяльності), що регулює діяльність у ситуаціях, та рівень цінностей, що детермінує загальний смисл діяльності вирішення професійних задач у конкретних ситуаціях.

Три рівні професійної свідомості фахівця визначають: по-перше, ситуативний, який, в свою чергу, поділяється на рівень конкретної професійної та життєдіяльнісної ситуації;

по-друге, соціально-нормативний, що об'єднує, тою чи тою мірою, інтеріоризовані професійні цінності, еталони, стандарти та норми професійної діяльності;

по-третє, ціннісний рівень, що являє собою систему особистісних інтенцій та цінностей, сформованих під впливом механізмів соціалізації, персонілізації та індивідуалізації.

Таким чином можна говорити, що інтеріоризовані цінності професійної діяльності визначають і виступають основою професійної свідомості.

Смисл як детермінанта професіоналізму

В. Франкл писав про те, що «є смисли, які властиві людям певного суспільства, і навіть більше того - смисли, які розділяються безліччю людей впродовж історії». Конкретизуючи цю думку, можна сказати, що існують смисли, загальні не тільки для людей певного суспільства, країни, соціального класу або нації, але й для людей певної професійної групи.

Присвоїти ці смисли - значить зробити професійну діяльність не просто виконуваною роботою, але частиною своєї стратегії по реалізації життєвого сенсу, тобто стати носієм культури свого професійного співтовариства[4].

У контексті дослідження різних способів ідентифікації людини зі своєю професією перший тип може бути представлений способом поверхневої ідентифікації. Цей тип формується насамперед у «престижних», «модних» у певний момент часу професіях. Наприклад, у разі вибору кар'єри естрадного артиста суб'єкт найчастіше ототожнює себе з тією «красивим життям», яку він бачить на сцені, а не з тими працями і цінностями, завдяки яким таке життя стає можливою. Суб'єкт у цьому разі дуже мало знає (і не прагне дізнатися) про те, що складає сутність даної професії, які вимоги вона ставить до людини, яка робота над собою йому належить. Суб'єкт ідентифікує себе лише з нижчими атрибутами професійної діяльності, не заглиблюючись у її справжні ціннісно-сміслові визначення, пов'язані з високим призначенням мистецтва в житті людей. В результаті більшість, наприклад, естрадних співаків, щоб утриматися на естраді і в «красивого життя», йдуть не по важкому шляху професійного самовдосконалення і саморозвитку (підвищення співочої культури, придбання акторської майстерності), а по шляху нескінченного нагнітання зовнішніх ефектів (часто епатажних) свого сценічного функціонування, видаваного за творчість.

Такий тип професіоналів може бути названий поверхнево-спеціалізованим.

Подібні модуси не тільки перешкоджають формуванню вищих життєвих сенсів (що доступно лише модусу «служіння»), але стають факторами стагнації і навіть регресу у професійному розвитку людини.

Другий тип професіоналів також демонструє високу «залученість» в свою працю, але при цьому «колапсує» своє життя в «точку» професії, фактично «випадаючи» з природного різноманіття відносин людини зі світом.

Нарешті, третій тип професіоналів представлений фахівцями, не тільки досягли вищої майстерності («акме») і демонструють воістину смисложиттєве до нього відношення, але формуючими якісно інше психічне забезпечення своєї праці. І справа не тільки в

більшої компетентності професіоналів високого класу, в їх глибокої обізнаності про всі аспекти своєї професійної діяльності. Набагато більш істотними особливостями професіоналів третього типу є: їх «відкритість» людському універсуму, світу, в тому числі цінностям, досвіду своєї професії; готовність до самоосвіти, підвищення кваліфікації; творче ставлення до своєї праці, установка на вдосконалення засобів діяльності, що зазвичай характеризується як «вихід за межі професії», спрямованість на самореалізацію і саморозвиток себе як професіонала.

Перераховані вище психологічні особливості високого професіоналізму роблять правомірним пропонований нами підхід до аналізу професійної праці, що має смисложиттєве значення для людини, як до поліпотреб (полімотивована) форм його діяльнісної активності, що реалізовується не тільки за допомогою специфічно-професійних компонентів, але і етичних, естетичних і т. д. потенціалів його цілісної життєдіяльності[1].

Система смислових конструктів включає серед іншого смисли, пов'язані з професійною діяльністю людини, що формуються, розвиваються і актуалізуються в ній і в той же час багато в чому визначають особливості її здійснення. Таким чином, професійні (та інші) смисли суб'єкта і сенс життя в цілому взаємно формують і взаємно розвивають (впливають і піддаються впливу) один одного[3].

У вітчизняній і зарубіжній психології спрямованість особистості розкривається як через мотиви, так і через цінності (відносини) людини. Таке двояке розуміння спрямованості теж свідчить про її зв'язки з сукупністю смисложиттєвих цінностей, тобто особистісних цінностей, сполучених з уявленням про сенс життя.

У той час як окремі мотиви і цінності визначають окремі, досить вузькі сторони життя людини («тактичний» рівень), феномен сенсу життя зачіпає всі сторони, все життя людини у всьому різноманітті її проявів («стратегічний» рівень)[2].

На «стратегічному» рівні смисложиттєві цінності впливають на професійну діяльність соціального працівника і визначають його взаємодія з клієнтом.

Важливий висновок, який можна зробити з аналізу психологічних особливостей професіонала високого класу (на відміну від двох інших типів «залучених» в свою працю фахівців), полягає в тому, що зрозуміти психологічну природу майстерності неможливо поза зв'язком «професійна діяльність-життєдіяльність».

Література

1. Анисимов О.С. «Образ жизни» как средство профессионального развития управленца. Смысл жизни и акме: 10 лет поиска: В 2 ч. / Под ред.

- А.А. Бодалева, Г.А. Вайзер, Н.А. Карповой, В.Э.Чуковского. Часть 1. - М.: Смысл, 2004. 328 с.
2. Братусь Б. С. Аномалии личности.- М.: Мысль, 1988.- 301, [2] с.
 3. Волкова Н.В. Ситуационный подход в психологии: теория и практика изучения смысложизненных ориентации педагогов. Смысл жизни и акме: 10 лет поиска: В 2 ч. / Под ред. А.А. Бодалева, Г.А. Вайзер, Н.А. Карповой, В.Э.Чуковского. Часть 1. - М.: Смысл, 2004. 328 с
 4. Завалишина А.Н. Методологический аспект смысложизненной ценности профессионального труда. Смысл жизни и акме: 10 лет поиска: В 2 ч. / Под ред. А.А. Бодалева, Г.А. Вайзер, Н.А. Карповой, В.Э.Чуковского. Часть 1. - М.: Смысл, 2004. 328 с.
 5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. - М., 1982.
 6. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. 2-е, испр. изд. — М.: Смысл, 2003. — 487 с.

The article considers the place of professional senses in building careers. A general description of meaning, an attempt to find a professional place meaning in professional consciousness and identify as a professional sense affects the growth, development, and implementation of the individual.

Keywords: *sense, value and professionalism.*